

Coen Verbraak

Kijken in de ziel

Op de drempel

Leven in het zicht
van de dood

2015

UITGEVERIJ

THOMAS RAP

Voor Paul

Voorwoord

In september 2014 werd ik gebeld door Theo Maassen. Hij had een nogal ongebruikelijk voorstel. Theo was die middag op bezoek geweest bij René Gude. Hij kende de filosoof, omdat die een halfjaar daarvoor te gast was geweest in een indrukwekkende aflevering van Theo's programma *24 uur met...* Nadien waren ze bevriend geraakt. Ten tijde van die opname was René Gude al ernstig ziek, maar inmiddels was de situatie hopeloos geworden. Gude zou nog maar heel kort te leven hebben. Die middag hadden ze gesproken over het idee om nog één lang interview te doen over Gudes situatie. En daarbij was kennelijk mijn naam voorbijgekomen. 'Misschien zou het een soort *Kijken in de Ziel*-achtig gesprek kunnen worden,' zei Theo. Ik wist niet goed wat ik moest zeggen. Ik vond het aardig en eervol dat ze aan mij dachten, maar om nou op het sterfbed af te komen van iemand die ik niet persoonlijk kende... 'Bel hem in elk geval,' zei Theo, 'hij verwacht je telefoontje.' Ik belde Gude de dag erna, een beetje onwennig. Maar als iemand het ijs met humor kon breken, dan was het René Gude.

‘Goed dat je belt. Dan gaan we gewoon eens een ochtendje lekker over doodgaan praten.’

Een paar dagen later zat ik tegenover René, in de septemberzon op het terras van zijn woonark in Amsterdam. We spraken uitvoerig over zijn situatie, over het rap naderende einde en wat voor invloed dat op hem had. Gek genoeg had ik nauwelijks het idee dat ik met een doodzieke man sprak. Natuurlijk, hij miste onmiskenbaar een been – dat moest in 2011 geamputeerd worden vanwege oprukkende botkanker. En soms haperde het gesprek omdat zich abrupt een raspende hoest aandiende. Maar de rest van de ontmoeting werd gedomineerd door zijn energieke aanwezigheid en zijn aanstekelijke humor. Zelden heb ik iemand ontmoet die met zoveel levenslust over zijn naderende dood kon praten. Mensen spraken sowieso veel te weinig over doodgaan, zei René. ‘We zijn net kinderen; door er niet aan te denken is het er zogenaamd niet. Alleen denkt de dood daar anders over.’

We besloten daadwerkelijk een gesprek voor de televisie op te nemen. Dan zouden we daarna wel zien wat we ermee zouden doen. De tijd drong, dus amper twee weken later zaten we opnieuw tegenover elkaar, deze keer met camera's, microfoons en lampen om ons heen. We spraken bijna drie uur met elkaar. Over hoe het bestaan verandert als je de horizon bijna aan kunt raken, over hoe het is als de zon zo laag komt te staan dat je schaduw opeens onwerkelijk lang wordt. Het was indrukwekkend hoe helder Gude kon vertellen over onderwerpen waar eigenlijk geen woor-

den voor zijn. Hoe ga je om met alle emoties die bij dat sterven horen? Wat is de beste remedie tegen doodsangst? Wanneer neem je afscheid van de mensen om je heen? Hoe laat je het leven los? En hoe benoem je het onbenoembare? Kortom: hoe ga je waardig dood?

Na afloop van het gesprek zei ik een beetje ongemakkelijk dat ik eigenlijk nog steeds niet goed wist wat we met dit opgenomen gesprek zouden moeten doen. Bewaren voor na zijn dood en er dan op de avond van zijn overlijden een stukje van uitzenden? 'Nee,' zei René resoluut. 'Ik vind dat je ook nog anderen moet interviewen die in dezelfde situatie verkeren als ik. En dan maak je daar een *Kijken in de ziel* van.' Het idee sprak me niet erg aan. Ik vind sterfbedjournalistiek bepaald geen aantrekkelijk genre. Dat leidt bijna altijd tot larmoyante programma's. 'Je ziet het niet voor je, hè?' zei René. 'Houd dan dit in je achterhoofd: wij leren alles in het leven. Van lezen en koken tot fietsen en autorijden. Maar over "leren sterven" heeft nooit iemand het. En we moeten het allemaal. Dáár moeten we het over hebben met z'n allen: hoe gaan we met onze doodsangst om? En daar zou ook jouw serie over moeten gaan. Geef het anders voor jezelf als ondertitel "levenslessen". Dan is het meteen minder akelig. Afgesproken?' Afgesproken.

En zo was ik voor ik het goed en wel wist begonnen aan *Kijken in de ziel – Op de drempel*. Tussen september 2014 en oktober 2015 interviewde ik nog zeven andere mensen die allemaal van de dokter te horen hadden gekregen dat ze binnen af-

zienbare tijd zouden sterven. Onder hen journalist Albert de Lange van *Het Parool*, en ondernemer Bernard Muller, die nog maar kort geleden een groot bedrijf leidde in de haven van Rotterdam. Maar ook de eenentwintigjarige studente kunstgeschiedenis Laura Maaskant, rechter Karin van Ringen, psychiater Margo de Jonge, televisiemaker Hansje Bunschoten en communicatieadviseur Claudia van Deudekom, moeder van een tweeling van drie.

Het werden indringende gesprekken over hoe het is om te leven met een doodvonnis op zak. Wat overkomt je dan? Door welke emoties word je besprongen tijdens die laatste etappe die ieder mens moet afleggen? Hoe ga je om met je omgeving, en hoe gaat je omgeving om met jou? De interviews zijn op televisie te zien in *Kijken in de ziel – Op de drempel*, het tweeluik dat de NTR in januari 2016 uitzendt. In dit boek vindt u de uitgebreide versie van de gesprekken.

René Gude heeft het eindresultaat helaas nooit kunnen zien. Hij overleed in maart 2015, nog maar achtenvijftig jaar oud. Ik heb tijdens de gesprekken wel veel aan hem gedacht. Ik hoop dat *Kijken in de ziel – Op de drempel* geworden is wat hem voor ogen stond.

Coen Verbraak

Amsterdam, december 2015

René Gude

Filosoof René Gude (1957-2015) was in zijn eigen ogen een laatbloeiër. Hij werkte rond zijn dertigste al wel op de Internationale School voor Wijsbegeerte in Leusden, maar was daar in die beginjaren slechts conciërge. In de avonden probeerde hij zijn studie filosofie af te maken. Hij had toen niet kunnen denken dat hij ooit directeur van diezelfde isvw zou worden. Dat gebeurde toch; van 2002 tot 2013 leidde hij het instituut. Daarnaast was hij jarenlang hoofdredacteur van *Filosofie Magazine*. Gude werd een veelgevraagd publicist, en trad regelmatig op in radio- en televisieprogramma's omdat hij zo aanstekelijk en meeslepend over het nut van filosofie kon vertellen. In 2013 werd hij uitgeroepen tot Denker des Vaderlands. In 2007 brak hij bij een val op zijn woonark in Amsterdam zijn been. Drie maanden nadien werd botkanker vastgesteld. Hij werd geopereerd en kreeg chemotherapie. Maar in 2011 keerde de kanker terug en moest zijn zieke been geamputeerd worden. Toch deed Gude er alles aan om via 'humeurmanagement' overeind te blijven. Uiteindelijk lukte hem dat bijna

acht jaar. Totdat hij in maart 2015 overleed. Dit interview dateert van eind september 2014. 'In 2011 heb ik gehoord dat ik zo'n beetje aan het eind van 2014 dood zal gaan. Dat heeft natuurlijk wel alles veranderd. Mijn normale werkzaamheden zijn langzaam maar zeker gestopt en daarmee komt alles in een totaal ander perspectief te staan.'

Hoe gaat het nu met je?

Ik heb botkanker en die zit nu ook in mijn longen. Ik heb dus eigenlijk botkanker in mijn longen. Mijn longen worden steeds kleiner; ik heb steeds minder longinhoud, en dat betekent dat ik snel ademnood heb, af en toe flink moet hoesten. Langzaam maar zeker zal ik steeds minder energie en adem krijgen.

Is dat einde iets wat je elke seconde van de dag bezighoudt?

Helemaal niet.

Want hoe zien je dagen er uit nu?

Ik ben al gestopt met werken, dus ik ben officieel arbeidsongeschikt. Maar ik blijf filosoof en leraar, dus ik kan gewoon doorklooiën met het schrijven van stukjes. Dat gaat normaal door, ook al ben je arbeidsongeschikt. Mijn vrouw Babs gaat altijd vroeg naar haar werk, dus we beginnen eerst samen met een ontbijtje. Daarna ga ik meestal achter de computer zitten, een stukje typen. Ik ben bezig om de filosofische stukjes die ik door de jaren heen geschreven

heb te categoriseren en eventueel te bundelen en de diepe wijsheid die daarin verborgen zit eindelijk ter beschikking te stellen aan het Nederlandse volk.

Je bent een soort afrondend boek aan het maken?

Ik probeer te vermijden dat ik een boek ga maken dat met terugwerkende kracht mijn relatieve onbekendheid tot nu toe ongedaan maakt en als een grande finale eindelijk Het Grote Werk laat zien. Ik moet nu niet mijn verzameld werk willen schrijven, vind ik. Maar een beetje ordenen en hier en daar nog wat toevoegen, dat is een prachtige activiteit. En als ik straks omval, dan kunnen er misschien een paar leuke mensen nog mee doorgaan om het verder te ordenen en uit te geven.

Je hebt zelf gezegd: 'Sterven is doodeenvoudig, iedereen kan het.' Is dat zo?

Als je heel nuchter kijkt naar doodgaan, dan is het doodeenvoudig, dat kan niet anders. Want het is nog nooit iemand níet gelukt. Echt nog nooit, hè. Mensen zeggen altijd: 'Waarheid bestaat niet', maar deze waarheid bestaat wél. Omdat we allemaal langer leven dan vroeger, sterven we gek genoeg ook langer. Daarom is het goed om daar een beetje over na te denken en er een taal voor te ontwikkelen. Zodat we van iets af kunnen komen waar veel mensen aan lijden: doodsangst, de vrees om te sterven.

Wat bedoel je met ‘wij sterven langer dan vroeger’?

Ik ben er zelf al zeven jaar mee bezig.

Vanaf de eerste dag dat je hoorde dat je ziek was?

Ja, in het begin was dat al zo. Ik had zestig procent kans om er na een nare chemokuur nog te zijn. Die zestig procent heb ik gewoon gepakt. Ik dacht: dat doen we. En ik ben daarna weer aan de slag gegaan alsof er niks aan de hand was. Maar vanaf 2011 staat vast dat er geen kans meer is op genezing. Sindsdien besef ik: het zou naïef zijn om het onderwerp niet af en toe te bespreken met mijn geliefden.

Voel jij nu zelf doodsangst?

Eigenlijk niet. Al kan ik niet garanderen dat die op het laatst niet alsnog komt. Ik zal waarschijnlijk aan benauwdheid overlijden. Mijn longen houden er op een zeker moment gewoon mee op. Dus dat betekent dat ik het dan steeds benauwder krijg. ‘Benauwd’ is wel een mooi woord in dit verband; het betekent zowel ‘weinig adem’ als ‘bang’. Dat heb ik nu ook al. Zodra ik een klein stukje loop en ik moet vervolgens helemaal bijkomen, dan ben ik bang dat ik die adem niet op tijd krijg. Dan word ik gewoon paniekerig. Dus misschien zal dat type paniek mij ook overkomen als ik straks echt doodga.

Maar je zegt: ‘Echte doodsangst is er niet.’

Nee. Daar heb ik over nagedacht. Ik heb contact gehad met twee jonge jongens van rond de twintig en die waren ook

niet bang voor de dood. Ik kwam ze tegen op de afdeling Oncologie. Ze kregen dezelfde chemokuur, hadden ook precies dezelfde bottumor als ik. Jonge kerels nog; Marius was zeventien en Lucas eenentwintig. Die jongens waren ook niet bang voor de dood. Ze waren eerder heel relaxed. Ik heb ook mensen in een tussenleeftijd gezien, van rond de vijfendertig. Met jonge gezinnen, met carrières in opbouw. Die waren dan misschien niet zozeer bang, maar vaak wel boos. In elk geval waren ze veel geëmotioneerder over de dood dan ik, op mijn zevenenvijftigste. Ik zou graag tegen je zeggen dat ik mijn gemoed in de hand weet te houden omdat ik filosofie gestudeerd heb en van nature zo evenwichtig ben. Maar die twee snotapen hadden minstens zo'n relaxte houding ten opzichte van de dood. Ik moet nog maar zien of ik ze dat straks na kan doen.

Je hebt een van hen aan zijn bed nog filosofieles gegeven.

Ik ben nou eenmaal een beetje een ronselaar voor de filosofie. Dus als ik een jongeman of jongedame met studiekeuzeproblemen tegenkom, dan weet ik het altijd al: dan moeten ze filosofie gaan studeren! Deze jongen lag naast mij in het ziekenhuis. Ik kon toch geen kant op, dus ben ik hem gaan aanpraten dat hij vanaf nu niet meer hoefde te twijfelen en filosofie moest gaan studeren. We hadden afgesproken dat hij naar de Internationale School voor Wijsbegeerte zou komen om kennis te maken met filosofie door een basisopleiding bij mij te doen. Die gang naar Leusden heeft Lucas niet meer kunnen maken, want hij

werd eigenlijk meteen weer ziek toen hij was losgelaten uit het ziekenhuis. Toen ben ik naar hem toe gegaan en heb ik mijn basisopleiding filosofie aan de rand van zijn bed zitten doen. Dat was heel bijzonder. Hij wist inmiddels al dat het binnenkort afgelopen zou zijn, maar hij ging er helemaal in op. Ik vertelde over de filosofie in de oudheid en hij begon meteen boeken uit de kast te halen om mij te corrigeren, want er klopten jaartallen niet. Ontzettend leuk.

Is dat ook een verdrietige herinnering?

Natuurlijk is dat een verdrietige herinnering. De tweede keer dat we die filosofiegesprekken zouden voeren, bleek dat hij de avond ervoor in slaap gebracht was en niet meer aanspreekbaar was. We waren erbij toen hij overleed.

Wat heb je zelf aan die kennis van filosofie in deze fase van je bestaan?

Ik denk dat het helpt. Mensen hebben een enorme hoeveelheid gezond verstand. Als je dat gezonde verstand niet te veel verstoort, dan kun je er heel goed mee manoeuvreren. Dat is ook mijn verklaring waarom die jongens van zeventien en eenentwintig het zo goed deden. Maar je kunt je gezonde verstand ook behoorlijk laten overvleugelen door allerlei angsten en emoties.

Wat versta je onder 'gezond verstand'?

Dat je weet hoe de wereld in elkaar zit. Dat je, als je keuzes moet maken, denkt: ik moet die kant op en niet die kant.

Dat je weet wat goed en fout is en wat waar en onwaar. Dat soort *common sense*, gezond verstand. Je kunt in deze situatie twee dingen doen: je kunt met je gezonde verstand je verwondering een zwiep geven waardoor je verder komt, en je kunt de waanideeën en de vooroordelen die je gezonde verstand soms overvleugelen daarna weer afpellen: hoe ben ik nou op dit idee gekomen? Ik denk dat wij over doodgaan nogal wat rare ideeën hebben. De filosofie zou ons heel goed de weg terug kunnen wijzen naar het normale gezonde verstand.

Noem eens een voorbeeld van zo'n raar idee dat wij over doodgaan hebben waarbij de filosofie soelaas kan bieden?

Ik vind het een raar idee dat er hierna nog iets zou zijn. Ik moet er zelf niet aan denken, eerlijk gezegd. Nee zeg, kom nou toch gauw... laten we nou gewoon onze aandacht erop richten dat je jezelf in het hier en nu ontwikkelt.

Het is een eenmalige vertoning?

Dat hoop ik wel, ja. Dan verpruts je in de tijd dat je hier rondloopt je aandacht tenminste niet. Je moet je aandacht bij de dingen hier houden, en niet besteden aan eventuele andere werelden. Filosofie heeft nog een andere functie. Het ligt voor de hand dat je in een woedestuijp schiet als je hoort dat je ongeneeslijk ziek bent. Dat je gaat roepen: 'Waarom ik?!' en in een totale verontwaardiging belandt omdat dit jón niet had mogen overkomen.

Dat had jij niet?

Als ik het al had, dan hoop ik dat ik mezelf dat snel heb afgeleerd. Moet je je vóórstellen wat daar een vooronderstellingen in zitten. Alsof er een instantie bestaat die ziektes uitdeelt en die dat volgens jou volstrekt onrechtvaardig heeft gedaan. Je wordt grof gezegd gewoon genááid. Dat betekent dat je een soort causaal verband introduceert tussen jou en een instantie die ziektes uitdeelt. Dat is gewoon onzin. Het is typisch een verstandelijke kluts die je daarmee maakt, en die verstandelijke kluts kun je er filosofisch uit rammen.

Maar boosheid geeft toch ook een boel mogelijkheden tot het luchten van je gemoed?

Emoties zijn altijd oké. De basisemoties als het over dit soort dingen gaat, zijn verdriet, angst en woede. Meer kan ik er zelf niet zo gauw verzinnen. Emoties zijn altijd prima, want die geven een soort primaire reactie op de buitenwereld. Dat heb je vaak ook nodig. Emoties hebben de neiging om heel snel op te komen, maar gelukkig ook weer heel snel af te zwakken. Het mooiste is als je emoties laat opkomen en ze dan niet hindert in het afzwakken.

Hoe doe jij dat?

Dat kun je met filosofie doen. Neem dat voorbeeld van zonet. Om de uitspraak te kunnen doen 'waarom ik?', moet je aannemen dat iemand iets verdeelt. Dat is in feite een drogredenering die je opzet. En redeneringen ontzenu-

wen, daar kan de filosofie echt iets mee. Dat betekent dat je met denkracht een redenering ontzenuwt.

Heb je die fase van woede nooit gehad?

Woede niet, nee. En angst ook niet.

Want hoe ging dat toen, die dag waarop je hoorde dat je ziek was?

Ik was met mijn zoon Tibo en met Babs bij de oncologisch orthopeed. En die vertelde het ons. Ik heb geen moment de neiging gehad om hem over de tafel te trekken en hem uit te leggen dat mij dit nooit had mogen overkomen. En angst was ook niet het meest overheersende gevoel. Het was meer een soort emotionele nullijn. Bij mij dachten ze eerst aan fibreuze dysplasie, een heel onschuldige botverbrossing. Die zouden ze gaan repareren en dan was het klaar. Zo zou het eigenlijk geweest zijn. Maar dan gaat het in tikjes naar beneden. Het blijkt iets anders te zijn. Het is een tumor. En ergens halverwege komt dan het echte bericht: 'Het is een zeer kwaadaardige bottumor.'

Je zei: 'Ik voelde geen woede en ook niet zozeer angst.' Wat voelde je wel?

We kozen vooral voor afwachten. Dus die emotie 'schrik' een beetje laten gaan. Angst en woede liggen heel dicht bij elkaar. Angst en *anger* hebben ook precies dezelfde etymologische stam; het Engelse *anger* betekent woede en *angst* angst. Angst wil je eigenlijk liever niet hebben. Angst voor

spinnen niet en angst voor de dood niet. Alles wat je kunt doen om geen angst te hebben, is meegenomen. Woede moet je eigenlijk ook niet willen hebben; woede richt ontzettend veel schade aan. Dat is een emotie die je zo veel mogelijk wilt beperken. Maar verdriet hoort er in mijn situatie wel bij. Ik moet van een heel vitaal, ambitieus leven nu toch overschakelen naar een soort tragiek. Daar hoort verdriet bij. Verdriet is dan proportioneel.

Waar heeft dat verdriet in deze fase het meest mee te maken?

Ik ben natuurlijk blij dat er straks van alles doorgaat. In dat doorgaan zit een idee van onsterfelijkheid van de menselijke soort. Dat is een hoopgevende gedachte. Maar dat ik daar straks niet meer bij ben, maakt me verdrietig. Ik denk eerlijk gezegd dat verdriet ontstaat omdat je niet weet wat je moet doen. Dat je in een situatie terechtkomt waarin je niet meer voor- en niet meer achteruit kunt. Dát is verdriet. En doodgaan is natuurlijk de extreme vorm van niet meer voor- en niet meer achteruit kunnen. Het is het niet meer meedoen, het er niet meer bij horen, het niet meer bij je geliefde kunnen zijn, het niet meer kunnen bijdragen aan gezamenlijke projecten en daar ook niet over geïnformeerd worden. Dat is gewoon verdrietig.

Het lijkt me onverdraaglijk.

Nee, het is wel te verdragen. Je hebt verdriet nodig om rustig afscheid te kunnen nemen. Je hele leven ben je bezig

om iets van het leven te maken, om vrolijk en positief te zijn. Nou, vooruit, dat doen we dan. Maar als je je leven te veel idealiseert, dan wordt die dood onverdraaglijk. Als ik nu terugkijk, geef ik ook aandacht aan de dingen die mij niet zo goed gelukt zijn. En aan het feit dat het leven ook niet alleen maar makkelijk is geweest. Dat moet je niet vergeten, omdat je het anders voor jezelf te moeilijk maakt.

De gedachte dat het leven soms ook moeilijk was biedt troost?

Als je weet hoe verdrietig het leven zelf was, ben je misschien minder verdrietig over de dood. Ik heb geen slecht leven gehad, hoor. Zeker nu niet. Maar ik ben langzaam op gang gekomen. Pas op mijn zesendertigste kreeg ik mijn eerste normale loonstrook, met vakantiegeld en pensioensparen. Toen werd ik hoofdredacteur-uitgever van *Filosofie Magazine* bij de firma Wolters-Kluwer. Daarvoor had ik veertien jaar gestudeerd en twee kinderen gekregen. Ik had er een handel in bouwmaterialen bij om die studie te betalen. En ik was conciërge bij de Internationale School voor Wijsbegeerte, waar ik later directeur van werd. Sociale mobiliteit, het bestaat nog! Jawel. Ik was altijd maar met baantjes in de weer om die langjarige studie van mij te betalen. Ik heb heel lang niet echt aan het leven meegedaan. Ik was al op mijn veertiende mondig, maar pas op mijn zesendertigste volwassen.